

Јадранка Ђорђевић Црнобрња

Етнографски институт САНУ, Београд
jadranka.djordjevic@ei.sanu.ac.rs

Тестаментално наслеђивање – само правна осмоза?^{*}

Завештање представља пример утицаја законских прописа на комплекс обичајног права. Такав правац утицаја није неуобичајан, али је свакако ређи у односу на утицај обичајног на грађанско право, поготово ако посматрамо њихову интеракцију код наслеђивања. Стога настојим да објасни овај пример правне осмозе, и то на нивоу праксе. Међутим, то није једини циљ овог рада. Наиме, пракса показује да код тестаменталног наслеђивања долази и до утицаја обичајног права на легислатуру. Подстакнута поменутих сазнањима, проблематизујем питање природе односа обичајног и грађанског права, са намером да укажем на неке од проблема који се јављају код наслеђивања, како на нивоу појединца тако и на нивоу друштва.

Кључне речи:

тестамент/завештање, наслеђивање, обичајно право, грађанско право, правна осмоза, патријархалан

Једна од карактеристика досадашњег етнолошког и антрополошког истраживања обичајног права у Србији јесте недостатак радова у којима би се анализирали улога и значај тестаменталног наслеђивања. Изузетак у том погледу представљају радови Николе Ф. Павковића (1972, 138–139; 1982, 34–35). Чињеница је да наше обичајно право не садржи одредбе којима би се регулисало тестаментално наслеђивање. Међутим, не сматрам да је то ваљани разлог да се не бавимо – у оквиру етнолошких и антрополошких изучавања обичајног и грађанског права – и тим сегментом наслеђивања, поготово ако имамо у виду да код опоручног наслеђивања не долази само до продирања законских прописа у комплекс обичајног права, тј. до правне осмозе, већ је евидентан и реверзибилан утицај обичајноправних правила на легислатуру. У

---

^{*} Прилог је резултат рада на пројекту: *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет портала 'Појмовник српске културе' (бр. 47016)*, односно подпројекту *'Етнолошко и антрополошко тумачење традиција'* чији је носилац Етнографски институт САНУ, а који се финансира од стране Министарства за просвету и науку Републике Србије.

вези са тим напомињем да се однос између обичајног и грађанског права посматра и образлаже на нивоу судске праксе, односно у оквиру правног поступка у којем долази до примене законских прописа у циљу регулисања одређеног правног стања или статуса. У случају наслеђивања је у питању она пракса која се одвија у оквиру оставинског поступка, тј. код расправљања оставине. Наиме, до међусобног утицаја обичајног и грађанског права долази управо на поменутом нивоу.

* * *

Рад се базира на емпиријском материјалу који је ауторка прикупила током теренских истраживања у Врању и Убу. Теренски рад је обухватао опсервацију са партиципацијом, као и обављање интервјуа. Извор података, осим наведеног, представљају и оставински списи, фактографска правна и етнолошка литература, као и Закони о наслеђивању из 1955. и 1995. Са Законом о наслеђивању (у даљем тексту ЗН) из 1995. године је у законодавној и судској терминологији, уз израз *тестамент*, у употреби и израз *завештање*, који је према схватању О. Антића „вековима коришћен у нашем народу“, али је „силом воље, одн. вољом силе непосредно после Другог светског рата изопштен из законодавне и убрзо из сваке друге терминологије“ (Antić 2001, 488). У раду користим и један и други израз, јер се и у нормативистици користе као синоними. При том се позивам на ЗН из 1995. године јер по питању тестаменталног наслеђивања не налазим суштинске разлике између ЗН из 1955. и ЗН из 1995. које би биле значајне за овај рад.

Предмет рада је – хронолошки посматрано – лоциран у другу половину двадесетог века.

* * *

Сви ЗН који су били у примени у Србији од 1955. године па надаље познају два пуноважна основа за позивање на наслеђе. Једно је законско, а друго је наслеђивање на основу завештања. Грађанско право и легислатура дефинишу тестамент као „наредбу последње воље којом неко лице врши распоред своје имовине за случај своје смрти.“ (Тодоровић и Кулић 1996, 123) У питању је једнострани правни акт који „производи правно дејство тек у моменту смрти лица које је тим актом изразило своју последњу вољу.“ (Исто, 123). Завештање се због тога сматра правним послом за случај смрти. За тестамент је карактеристично и то да представља опозиву изјаву: једно лице има право да сачини већи број завештања, али пуноважним се сматра само оно које је сачињено као последње напомињу судије Општинског суда у Врању.

Навела сам да завештање представља једнострани правни акт. Због тога се може посматрати као врста поклона, наводе запослени у поменутом суду. Наиме, сачињава га једно лице, тј. појединац који према том акту

располаже својом имовином, при чему није обавезан да одржавају тестаментна обавештава сроднике нити да има њихову сагласност објашњавају судије. У томе и јесте посебност завештања – оно јесте, односно требало би да буде израз појединчеве слободне воље.¹ (Исто, 125–126). То је једна од одлика тестаментна која га чини другачијим од уговора о расподели имовине за живота и уговора о доживотном издржавању (Ђорђевић Црнобрња 2009, 195–204).

Законом је такође дефинисано да за „тестаменталног наследника може бити одређено било које физичко лице (сродник или несродник, домаће или странац).“ (Тодоровић и Кулић 1996, 171). Тестатор је при том обавезан да тачно одреди који део имовине, односно заоставштине, припада ком наследнику. У вези са тим је потребно истаћи да се завештањем не сме нарушавати нужни део законских наследника (Исто, 30).² Уколико се то деси, приступа се редукацији тестаментна – наводе судије Општинског суда у Врању. Проблеми у вези са нарушавањем нужног дела могу да се избегну уколико завешталац тачно одреди део имовине који се уступа одређеном наследнику, односно наследницима, на име њиховог нужног дела – истичу запослени у поменутом суду, и додају да се завештање упркос томе може лако оспорити.

Тестаменти се према форми могу поделити, с једне стране, на приватне и јавне, а са друге – на редовне и ванредне (Исто, 127). Међутим, у раду анализирам податке који се тичу само судског тестаментна. У питању је форма јавног и редовног тестаментна (Исто, 140–143). Јавним се сматра због тога што се саставља уз учешће државних органа, а редовним због тога што се може састављати „у свако доба и у свим околностима.“ (Исто, 127). Избор форме коју сам анализирала условљен је у првом реду чињеницом да се тестаменти налазе у омотима оставинских списа који су ми посредовани од стране запослених у архиви Општинског суда у Врању. Другим речима, архива је затворена за јавност, тако да нисам имала директан приступ документацији и могућност избора оставинских списа, односно одређеног облика тестаментна. Премда, судије запослене на оставинама у Општинском суду у Врању истичу да се у пракси најчешће примењује управо судски тестамент.

У вези са условима сачињавања завештања желим истаћи да грађанско право и законодавство у Србији не познају „тзв. заједнички тестамент“. (Исто, 127). То, између осталог, значи да брачни пар не може да сачини један тестамент којим би завештао сву своју имовину. Она се може завештати само индивидуално. Брачни партнер сме, сходно томе, да обухвати само своју половину имовине, односно онај део који му по основу брачне тековине и припада. Међутим, приликом примене овог правила често се уочавају неправилности, упозоравају запослени у судству. У образложењу наводе како

---

¹ Прописи у вези са појединчевом вољом за сачињавање завештања обухваћени су чланом 81. ЗН/95.

² Према члану 2. ЗН/95.

се као власник имовине која је стицана у браку, у формално-правном погледу, неретко јавља само један од брачних партнера, тј. муж. То му ипак не даје за право да завешта сву имовину која је стечена у браку. Али појединци управо то раде, напомињу „практичари права“ (Beljanski 1999, 117). На тај начин се поступа мимо поменутих законских норматива. Наведено сматрам последицом утицаја обичајноправних механизма на закон.

Важним сматрам и то да постоје нормативи о завештајним сведоцима који, између осталог, налажу да „сва потенцијално заинтересована лица и њихови сродници не могу бити тестаментални сведоци“ (Тодоровић и Кулић, 169–170).³ То значи да код сачињавања завештања не би требало да буду присутни најближи крвни и грађански сродници, а ни брачни партнери тих сродника. Ти прописи дају тестаменту карактер *тајног документа*. Међутим, он се може сматрати таквим само уколико потенцијални наследници не знају да тестамент постоји. А то се, како пракса показује, ретко дешава. Наиме, судије и адвокати истичу да су најближи крвни сродници тестатора, упркос томе што не присуствују самом чину сачињавања завештања, често упознати са његовом садржином. Тиме се не доводи у питање само његова *тајност*, већ и коректност примене законских прописа у пракси. У том контексту је занимљиво схватање тестатора које сам забележила на терену. Наиме, истиче се да се тестаменти сачињавају са намером да се спрече сукоби потенцијалних наследника приликом наслеђивања и да су појединци због тога извршили распоред имовине између наследника за живота (Bogišić 1874, 357–358). Да ли се тестаментом постиже жељени циљ – видећемо из текста који следи.

* * *

Пракса показује да су завештања сачињавали углавном мушкарци. Разлог за то проналазим у чињеници да се непокретна и покретна имовина налази у својини мужа, односно оца, а да су жене – власнице породичне имовине само у случају када су удовице са малолетном децом. Важну улогу при сачињавању завештања имају такође старост и здравствено стање појединца. На основу година старости тестатора судим да су завештања сачињавале особе старије од шездесет година, које су биле лошег здравственог стања. Старост и болест су их подстакле да изврше распоред имовине за живота. Али, то нису били једини разлози због којих су се одлучили на тај корак. Већ сам истакла да им је основна намера била да спрече сукобе сродника приликом наслеђивања. Међутим, пракса показује да је, такође, на свим оставинама које су вршене по основу завештања долазило до конфликта између сродника. Разлог за то проналазим у начину на који су отац и/или мајка извршили распоред имовине између наследника. Такав след ствари доводи под сумњу изјаве тестатора у вези са циљем који су желели постићи завештањем. Да би целокупна ситуација у вези са

---

³ Према члану 113. ЗН/95.

сачињавањем завештања била разумљивија, наводим један од примера који сам евидентирала у Општинском суду у Врању:⁴

Тестамент је сачинио мушкарац рођен 1877. године, из Врања. Био је трговац. Завештање је сачинио 1952. године, те исте године је и умро. Имао је два сина. У тестаменту стоји да је сачинио распоред своје имовине због тога да се његови наследници не би „парничили“. Имовина се састојала од: продавнице (процењена вредност 150.000 дин), магацина (60.000 дин), винограда (70.000) и покретности (100.000 дин). Целокупна заоставштина је 1952. године, када је расправљана оставина, процењена на 380.000 динара.

Тестатор је навео да је обојицу синова школовао, један је трговац, други свештеник. Живео је у заједничком домаћинству са сином који је био трговац. У завештању такође стоји да је у заједници са тим сином увећао своју имовину. Имовину је распоредио тако да је сину који је свештеник оставио у наслеђе магацин и једну половину плаца, а сву осталу покретну и непокретну имовину оставља сину са којим је живео у заједници. У тестаменту је такође наведено да је тај син дужан да брине о њему и жени и да их након смрти сахрани.

Међутим, син, који је свештеник, поднео је тужбу због повреде нужног дела. Суд му је након тога доделио магацин и цео плац, а не само половину плаца.

Из наведеног примера и њему сличних закључујем да отац најчешће завештава имовину сину са којим он и жена живе у заједничком домаћинству. Следи да појединци поступају у складу обичајноправним правилима. У овом случају је у питању право сина који је живео у заједници са родитељима и старао се о њима да наследи целокупну породичну имовину или њен већи део.

Примери показују да се као предмет завештања јављају кућа са окућницом, пословне просторије и обрадиве површине. У питању су покретна и непокретна имовина, односно она која се у моменту сачињавања завештања налазила у својини тестатора. На основу вредности имовине која је представљала предмет завештања, а која је одређена од стране суда, закључујем да тестамент, за разлику од уговора о доживотном издржавању, нису сачињавали само појединци који су у материјалном погледу били добростојећи. Другим речима – економска вредност имовине није била од пресудног значаја за сачињавање завештања. То се може закључити и на основу исказа испитаника: они су се одлучили за завештање због тога што им при његовом сачињавању није била потребна сагласност потомака, односно потенцијалних наследника. При том, тестамент им је представљао најповољнију законску форму којом су могли да одреде наследника своје

---

⁴ У питању је тестамент који се налази у омоту оставинског списка О-162/52. (архивиран у Општинском суду у Врању).

имовине, односно да изврше распоред имовине на начин на који сами желе. Међутим, запослени у судству напомињу да при сачињавању завештања не би требало изгубити из вида да најлакши и најсигурнији начин на који неко од законских наследника може оспорити ваљаност тестаментa јесте управо повреда нужног дела. Управо због тога би тестатори требало да обратe пажњу на члан закона који тестамент чини лако оборивим. У супротном, није искључено да њихова последња воља, коју су изнели у завештању, неће бити у потпуности реализована. А управо то се десило и у већ поменутом примеру: тестатор није навео шта припада синовима на име њиховог нужног дела.

Истакла сам да законски прописи не обавезују тестатора да сву своју имовину или њен већи део завешта сроднику, односно сродницима. Међутим, пракса показује да су појединци чинили управо то – завештава су сву своју имовину својој биолошкој или усвојеној деци. У случају када су били без порода, бирали су за наследника мужевљевог или жениног крвног сродника са којим су били у присним односима.

Из наведеног се уочава да су тестатори при расподели имовине поступали у складу са обичајноправним правилима и да им је тестамент представљао једну од солуција да судским путем одреде наследника породичне имовине, али у складу са начелима обичајног права. Такво поступање имало је неретко за последицу елиминисање осталих наследника, или им је наследни део био видно умањен. На основу тога можемо закључити да су појединци сачињавали завештање управо са намером да избегну законски наследни ред. У прилог томе сведочи и следећи пример:⁵

Реч је о заоставштини о којој се расправљало на основу завештања. Сачинио га је мушкарац стар 81 годину, из села Липовац. Бавио се пољопривредом. Тестамент је сачињен 1956. године, односно две године пре његове смрти. У тестаменту је наведено да врши распоред имовине за живота да се његови наследници не би „гложили после његове смрти“. Од наследника је имао сина и кћер. Распоред имовине је извршио тако што су кћерки припали једна њива и забран, а сину сва остала покретна и непокретна имовина – у питању је пољопривредно имање. У завештању је такође наведено да је тестатор живео у заједници са сином и да се син старао о њему, а да је кћерки поклатио при удаји „12 дуката у низу“. Отац је при том нагласио да јој та имовина припада на име нужног дела.

Овај пример завештања један је у низу оних у којима отац додељује непокретност кћерки у наследство, упркос томе што има сина или синове. То, наравно, није у потпуности у складу са обичајним правом, али када сагледамо ситуацију у целини, видећемо да је тестамент сачињен са намером да се задовоље основни постулати обичајноправног наслеђивања. Наиме, уколико

---

⁵ Подаци које наводим преузети су из оставинског списка О–199/58, који се налази у архиви Општинског суда у Врању.

упоредимо висину наследног дела кћерке са вишином наследног дела сина, приметимо да је кћеркин наследни део неупоредиво мањи у односу на синовљев наследни део. Кћерки је, судећи према речима тестатора, додељено онолико колико јој припада на име нужног дела. Очигледно да је тестатор сам одредио висину њеног нужног дела, а при том га је и поистоветио са њеним наследним делом. Наведено поступање оца говори да је он, тиме што је нагласио да је у питању нужни део наследства, у ствари настојао да заштити сина тако што је унапред одредио висину кћеркиног наследног дела. Судећи према овом и сличним примерима, женској деци се, у ситуацији када имају брата, непокретност додељује у наследство из једног разлога – да се избегне законско наслеђивање (Недељковић 1940, 442).

* * *

Истакла сам да постоји законски норматив по којем брачни пар нема право да сачини заједнички тестамент. У пракси се дешава управо обрнуто, што је наравно противно законској регулативи и указује, између осталог, на постојање нусклађености правне теорије и праксе. При том наглашавам да наведено представља само један од таквих примера који сам затекла на терену (Ђорђевић Црнобрња, 78–222).

Истини за вољу – завештање сачињава само један брачни партнер, најчешће муж, али он при том завештава сву имовину чији је власник, невезано за то да ли има или нема законско право да то чини. Пракса показује да наследници не настоје да оспоре тестамент због тога што је, рецимо, отац завештао сину или кћерки и онај део породичне имовине која – правно гледајући – припада мајци по основу брачне тековине. Следи да се појединци и у случају завештања руководе обичајноправним схватањем заједничке имовине и наследних права појединих чланова породице на ту имовину. Није искључено да се наследници, када желе да оспоре завештање, не позивају на право неутуђивости дела брачне тековине због тога што постоји усмени договор између брачних партнера о начину на који ће имовину завештати наследницима. Међутим, поменута пракса показује да појединци ретко праве дистинкцију између имовине стечене у браку и оне коју су наследили, па унели у брак, или оне коју су стицали заједно са децом. Сва имовина, независно од начина на који је стечена, третира се као заједничка, породична имовина (Ђорђевић Црнобрња, 48–87). Она се налази у својини оца и наслеђује се патрилинеарно. Судећи према фактографским подацима који се налазе у домаћој етнолошкој литератури – Врањски крај у том погледу не представља посебност (Барјактаровић 1958, 267–273; Павковић 1983, 41–46; Павковић 2003, 223–254; Пантелић 1991, 28–100; Гавриловић 1989, 43–71). Самим тим, појам брачне тековине представља законски пропис који у пракси не налази примену (Ђорђевић Црнобрња, 67–70, 156–157). О томе сведоче и оне ситуације код којих долази до парничења између крвних сродника једног и другог брачног партнера. Емпиријска грађа показује да до таквих ситуација најчешће долази онда када појединац који у браку није имао потомства

завешта целокупну имовину или један њен део једном од својих крвних сродника.

Један од примера илуструје ситуацију када се као тестатор јавља удовица која у браку није имала породе.⁶

Тестамент је сачинила 1997. године. Тада је имала 67 година. Исте године је и умрла. Живела је у Врању. У тестаменту је навела да кућу са окућницом оставља у наследство сину свог млађег брата. Он ју је чувао и неговао. Међутим, оставила је имала два брата и старији није желео да призна пуноважност тестаamenta. Сматрао је да он има више права на наследство сестре од братанца, јер је сестра имовину, коју је завештала, наследила од оца. На крају је за наследника проглашен братанец, односно син оставиљиног млађег брата. Наиме, на парници је утврђено да је оставиљин старији брат након очеве смрти наследио већи део имовине од оног који му по закону припада. Самим тим није могао да се жали на повреду нужног дела.

Овај, као и остали примери које сам евидентирала, показује да су брачни парови без деце сачињавали тестамент са намером да одреде наследника своје имовине. При том, сматрам важним то да је до сачињавања завештања долазило тек након смрти једног од брачних партнера. Пракса показује да се имовина у том случају остављала у наследство сроднику са којим су тестатор и његов брачни партнер били у присним односима. Али таква расподела имовине имала је за последицу елиминацију осталих потенцијалних наследника. Због тога је и у овим ситуацијама неретко долазило до оспоравања тестаamenta. Сродници који су се жалили на опоруку позивали су се на повреду нужног дела. Они су покушали да обезбеде свој део наследства као законски наследници, на основу близине крвног сродства са оставиоцем. У томе и јесте иронија: они који су сачињавали тестамент, чинили су то да би избегли законски наследни ред, а они који су се жалили на повреду нужног дела, позивали су се управо на онај члан закона по коме су лишени наследства.

* * *

На основу досад изнетог закључујем да сачињавање тестаamenta има везе са тежњом да се имовина сачува у оквиру агнатске сродничке заједнице, односно – у оквиру тестаторове крвнородничке заједнице. Поједини правници сматрају такође да је тестамент ушао у праксу у циљу очувања имања (Vilfan 1996, 260–261). Настојање да се породична имовина очува у оквиру агнатске крвнородничке заједнице евидентно је и у ситуацијама у којима појединац, односно брачни пар, нема потомства. Судећи према

---

⁶ Подаци које наводим преузети су из оставинског списка О–71/99, који се налази у архиви Општинског суда у Врању.

теренској грађи, нешто што би могло да иницира поступање мимо обичајноправних правила наслеђивања јесте сукоб између најближих крвних сродника. Појединци су једино у таквим ситуацијама спремни да лише наследства дете или децу, односно крвне сроднике којима закон такође даје право на наследство. У прилог поменутој поставци иде податак да појединци завештавају имовину афиналним сродницима само онда када немају потомства и уколико су, притом, у сукобу са најближим крвним сродницима. Следи да се тестаментално наслеђивање одвија у потпуности у складу са нормативистиком само онда када између сродника, тј. потенцијалних наследника, постоје конфликти. Из наведеног можемо такође да констатујемо да опоручно наслеђивање представља ситуацију у којој – у знатној мери – долази до утицаја обичајноправних правила на законску регулативу.

* * *

Сачињавање тестаменталног теста присутно је током читавог периода који је представљао хронолошку одредницу истраживања. Упркос томе, судска архивска грађа наводи на закључак да су га појединци сачињавали првенствено педесетих и шездесетих, а ређе седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века. Судије и адвокати такво чињенично стање доводе у везу са уговором о доживотном издржавању, који је управо тих година почео интензивније да се примењује (Ђорђевић Црнобрња, 195–204). Уколико се при том осврнемо на законску регулативу и прописе који завештање чине *лако оборивим*, а поменути уговор – такорећи – неоспоривим, разумећемо зашто се тестамент јавља само спорадично. А до замене једног института другим – правно гледано – и није могло да дође, јер завештање и уговор о доживотном издржавању представљају одвојене правне институте. Међутим, између ове две установе проналазимо извесне сличности – у питању је намера са којом су их појединци сачињавали. Тако се показало да су појединци, у ствари, бирали себи одговарајућу законску форму – ону која је омогућавала несметану реализацију патрилинеарне трансмисије наследних добара.

* * *

И овај пут се испоставило, као небројено пута до сада, да појединци испоштују законске прописе у оној мери у којој је то неопходно да би се закључио одређени уговор и обавила оставинска расправа. Другим речима, на овим примерима се показало да појединци изаберу оне законске прописе који им омогућавају да поступају у складу са обичајним правом. Због тога се породична имовина и код опоручног наслеђивања неретко наслеђује управо онако како то налаже обичајноправна регулатива, која је по својој природи патријархалног карактера. А с обзиром на то да се она великим делом примењује и у судској пракси, можемо – између осталог – констатовати да се у Србији не суочавамо само са патријархалношћу обичајног него и грађанског права (Gavrilović 2010, 41–53). Резултати истраживања, које само једним

делом износим у раду, воде такође закључку да се разлике између правне и културне нормативности, односно између онога што нормирају закони и онога што се среће у стварности, испољавају у знатној мери. Наведено имплицира низ питања, како у вези са постојећом улогом обичајног права у оквиру грађанског права и легислатуре тако и у вези са улогом и стварним утицајем легислатуре у регулисању друштвених односа и решавању низа проблема који се јављају приликом наслеђивања, а који су, у ствари, парадигма свеукупне социјалне политике и ситуације у Србији.

Литература:

- Антић, Оливер. 2001. „Начела и основне карактеристике наследног права у СРЈ.“ *Анали правног факултета* 1–4, 470–491. <http://www.ius.bg.ac.yu/Anali/A2001-1-4/pdf>.
- Arhiva za pravne i društvene nauke. 1955. *Zakon o nasleđivanju – sa objašnjenjima i napomenama*. Beograd.
- Барјактаровић, Мирко. 1958. „Подјела заједничке земље и кућевне својине.“ *Гласник Етнографског музеја у Београду* XXI, 267–273.
- Beljanski, Slobodan. 1999. *Pravo i iluzija, Ogledi iz pravne filozofije i antropologije*. Beograd: Bibiloteka XX vek.
- Bogišić, Valtazar. 1874. *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena, Gragja u odgovorima iz razliĉnih krajeva slovenskoga juga*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Vilfan, Sergij. 1996. *Pravna zgodovina Slovencev, Srednjeveško pravo po splošnih panogah*. Ljubljana: Slovenska matica v Ljubljani.
- Гавриловић, Љиљана. 1989. „Обичајноправно регулисање породичних односа.“ *Гласник Етнографског музеја у Београду* 52–53, 43–71.
- Gavrilović, Ljiljana. 2010. „Nomen est omen: baština ili nasleđe – (ne samo) terminološka dilema.“ *Етноантрополошки проблеми*, н.с. год. 5, св. 2, 41–53.
- Ђорђевић Црнобрња, Јадранка. 2009. „Наследно-својински односи у Врању и околини у другој половини двадсетог века“, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет у Београду, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију.
- Недељковић, Бранислав. 1940. „Првенство мушких сродника над женским у српском наследном праву – агнатски карактер српске породице.“ *Правна мисао, Часопис за право и социологију* No IX–X (септембар – октобар), 430–451.
- Pavković F, Nikola. 1972. *Pravo preĉe kupovine u običajnom pravu Srba i Hrvata: studija iz pravne etnologije*. Beograd: Institut za uporedno pravo.

⇐ Ј. Ђорђевић Црнобрња, *Тестаментално наслеђивање – само правна осмоза?* ⇨

- Равковић, Никола. 1982. „Етнолошка концепција наслеђивања.“ *Етнолошке свеске* IV, 25–39.
- Павковић, Никола. 1983. „Традицијско право и савремена сеоска породица.“ *Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности* књ. XXXII, 41–46.
- Равковић, Никола. 2003. „Porodica i seoska zajednica u Šumadiji.“ *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* br. 114–115, 223–254.
- Пантелић, Никола. 1991. „Наслеђе и савременост, Друштвени живот у селима чачанског и горњемилановачког краја.“ *Посебна издања Етнографског института Српске академије наука и уметности* 35, 28–100.
- Службени гласник РС, 1988. бр. 22/80, 11/88. *Закон о браку и породичним односима*. Београд.
- Службени гласник РС, 1994. бр. 22/93, 35/94. *Закон о браку и породичним односима*. Београд.
- Тодоровић, Владимир, и Кулић, Роса. 1996. *Наследно право и ванпарнични поступак у пракси, Закон о наслеђивању са објашњењима*. Београд: Службени Гласник са п.о.